

III. PSICHOLOGIJA

IKIMOKYKLINIO AMŽIAUS VAIKŲ REALYBĖS IR FANTAZIJOS SUPRATIMO SĄSAJOS SU ŠEIMOS APLINKA

Dr. Saulė Raižienė

Mykolo Romerio universitetas, Socialinės politikos fakultetas, Psichologijos katedra
Ateities g. 20, LT-08303 Vilnius
Telefonas (8 5) 271 4620
Elektroninis paštas s.raiziene@mruni.lt

Gabija Jarašiūnaitė

Vytauto Didžiojo universiteto, Socialinių mokslų fakulteto, Psichologijos katedros magistrantė
K. Donelaičio g. 52, LT-44248 Kaunas
Telefonas (867) 774 420
Elektroninis paštas gabija.jarasiunaite@gmail.com

*Pateikta 2008 m. rugsėjo 15 d.
Parengta spausdinti 2008 m. lapkričio 20 d.*

Santrauka

Straipsnyje analizuojama, ar ikimokyklinio amžiaus vaikai skiria realų pasaulį nuo fantazijos bei su kuo tai yra susiję. Šiame tyrime taikant P. W. Garner, S. Curenton, K. Taylor (2005) metodiką tirta, kaip 48 ikimokyklinio amžiaus vaikai (nuo 2 metų, 9 mėn. iki 7 metų, 3 mėn.) skiria įvykius į realius, t.y. galinčius įvykti realiame pasaulyje, ir nerealius, galinčius įvykti tik fantazijoje, bei kaip jie argumentuoja savo pasirinkimą. Tyrimo rezultatai rodo, jog amžius yra svarbus veiksnys vaikams suprantant, kas yra tikroviška, o kas – ne. Vyresniojo ikimokyklinio amžiaus vaikai daro mažiau klaidų nei jaunesnieji priskirdami įvykius kategorijoms – realybė ar fantazija. Taip pat jie dažniau teisingai argumentuoja savo pasirinkimą, o tai rodo, jog jie jau yra įgiję tvirtų žinių apie tai, kas – realu, o kas – ne. Tyrime nagrinėti šeimos aplinkos rodikliai – tėvų išsilavinimas ir vaiko gimimo eiliškumas šeimoje – nebuvo susiję su vaiko realybės bei fantazijos supratimu.

Pagrindinės sąvokos: realybės ir fantazijos supratimas, ikimokyklinio amžiaus vaikai, tėvų išsilavinimas, vaiko gimimo eiliškumas šeimoje.

Įžanga

Per paskutiniuosius 25 metus rados psichologai itin domisi vaiko mąstymu bei socialinės aplinkos įtaka jo kognityviniams gebėjimams. Anot A. Chasiotis, F. Kiesslingo ir J. Hoferio (2006), ne išimtis ir realybės bei fantazijos supratimas, kuris ikimokykliniame amžiuje pasižymi tuo, jog vaikai objektams, reiškiniams, situacijoms priskiria savybes, kurių šie realiame pasaulyje iš tikrųjų neturi.

Daugelis autorių (Woolley, Berger, Markman, 2004; Sharon, Woolley, 2004; Subbotsky, 2004a, 2004b; Garner, Curenton, Taylor, 2005 ir kiti) pažymi, kad ikimokyklinis amžius yra laikas, kai vaikai žavisi fantazijos karalyste. Nuo trijų iki septynerių metų jie tiki, kad egzistuoja magija, burtai ir fantasti-

nės būtybės, tokios kaip drakonai, fėjos ir kt., vaidmeninių žaidimų metu kuria įsivaizduojamus draugus, tik panorėję jie gali lenktyniauti kartonine dėže, o tuščia degtukų dėžutė jiems gali tapti milžinišku kelionių laivu.

T. R. Gleason (2004), Br. Boweris (2005) ir J. D. Woolley (2003) pastebi, kad ikimokykliniame amžiuje fantazuoti yra normalu ir sveika. Fantazuojant lavėja vaiko kūrybiškumas, emociniai ir socialiniai gebėjimai. Vis dėlto ikimokykliniame amžiuje stebima vaikų fantazija gali sukelti ir tam tikrų sunkumų, nes vaikai dažnai fantazijos pasaulį painioja su realybe.

Pastaraisiais metais keletas įvykių privertė atkreipti dėmesį į vaikų negebėjimą skirti realybę nuo fantazijos. Anot J. D. Woolley (1997), galbūt labiausiai visus sukrėtęs atvejis buvo tuomet, kai vaikas pažiūrėjęs humoristinę televizijos laidą, kurioje personažai kalbėjo apie tai, kaip smagu deginti daiktus, padegė būstą, kuriame gyveno kartu su šeima. Šis berniukas nesugebėjo atskirti fantastinio televizijoje regėto pasaulio nuo realybės.

Ikimokyklinukų tėvams stebint vaiko įsitraukimą į fantazijų pasaulį taip pat gali kilti įvairių klausimų. J. D. Woolley (2003) pastebi, jog daugelis tėvų gėrisi savo vaiko įsivaizduojamais draugais kaip stiprios vaizduotės ir kūrybiškumo požymiu. Tuo pat metu jie domisi, ar įsivaizduojamas draugas gali būti ženklas, jog jų vaikas serga kokia nors psichikos liga. Vaikui jo paties sukurtos fantastinės būtybės taip pat gali sukelti baimių. Jis gali bijoti miegoti tamsioje, nes mano, jog į kambarį ateis pabaisa ar kitas vaikams siaubą keliantis personažas. Suaugusiems dažnai sunku suprasti, kad vaikams yra neišsiaiškintos fantazijos ir realybės pasaulių ribos, todėl jie gali apkaltinti vaikus, kad šie meluoja. Tuo tarpu vaikas „melą“ (suaugusiųjų akimis žiūrint) suvokia kaip realybę ir nuoširdžiai tiki tuo, ką sako.

Vaikų fantazavimo paplitimas leidžia teigti, kad vaikai skiriasi nuo suaugusiųjų tuo, jog jie labai tiki fantazijos ir iliuzijų pasauliu (Woolley ir kt., 2004). Taigi mes, suaugusieji, žinodami, kaip vaikas suvokia realybę ir fantaziją, galėsime geriau suprasti vaiką, jo pasaulį. Šiuo metu bandoma paaiškinti, kada vaikai pradeda skirti realybę nuo fantazijos ir nuo ko tai priklauso. P. W. Garner ir kt. (2005) pabrėžia šeimos įtaką realybei ir fantazijai suprasti. Vis dėlto tyrimų apie ikimokyklinio amžiaus vaikų fantazijos ir realybės supratimą, o ypač sąsajas su šeimos aplinka, yra gana nedaug. Lietuvoje ši tema taip pat mažai tyrinėta. Taigi šio darbo tikslas – *išsiaiškinti ikimokyklinio amžiaus vaikų realybės ir fantazijos supratimo sąsajas su šeimos aplinka.*

Kas šiuo metu yra žinoma apie vaikų realybės ir fantazijos supratimą? J. D. Woolley ir J. V. Reet (2006) teigia, kad svarbi užduotis vaikystėje yra išmokti skirti realybę nuo fantazijos pasaulio ir tinkamai priskirti būtybes (ar įvykius) dviem kategorijoms – realu ir nerealu. Vis dėlto vaikai susiduria su keletu sunkumų. Pirmiausia, jie gauna informaciją apie pasaulį iš daugelio šaltinių. Kai kurie jų patvirtina fantastinio pasaulio buvimą, pavyzdžiui, pasakose ragana gali patekti į namus per kamina, o filmuose rodoma, kad numirus galima vėl atgyti. Vaikui reikia išmokti įvertinti gaunamus argumentus lyginant juos su ta informacija, kurią vaikui yra jau perdavę kiti žmonės arba jis pats yra įgijęs, kad galėtų nuspręsti, ar jie teisingi. Antra, vaikui reikia išmokti integruoti keletą informacijos šaltinių, kurie suformuotų ir paremtų jo įsitikinimus apie tai, kas realu ir tikra bei, kas nerealu ir priklauso fantazijos pasauliui. Ikimokyklinio amžiaus vaikui dėl jo mąstymo raidos ypatumų šie sunkumai yra neįveikiami tol, kol jo mąstymas nėra paremtas logikos dėsniais, taisyklėmis.

Remiantis J. Piaget pažintinės raidos teorija, antraisiais – šeštaisiais gyvenimo metais vaiko mąstymas kaip tik ir pasižymi logikos trūkumu operuojant simboliais, ir didelę įtaką vaiko mąstymui daro tai, ką jis mato čia ir dabar (priešoperacinė stadija). J. H. Flavell, F. L. Green ir E. R. Flavell (1986; cituota remiantis Schickedanz, Hansenu, Forsyth, 1989) nustatė, jog jaunesniojo amžiaus ikimokyklinukai negali atskirti realybės nuo fantazijos, nes reaguoja į tai, ką mato. Jei trimetis pamatys žmogų apsilikusį gorilos apdaru, net jei buvo matęs, kaip žmogus apsiliko šį apdarą, reaguos į jį lyg tai būtų tikra gorila. Apie penktuosius – šeštuosius gyvenimo metus pastebimas pasikeitimas nuo ikipriežastinio iki priežastinio vaiko mąstymo (Piaget, 2001; Chandler, 1997; Lewis, Carpendale, 2002; Skolnick, Bloom, 2005). Vyresnio amžiaus ikimokyklinukai daro mažiau klaidų skirdami realų ir fantazijos pasaulį (Subbotsky, 2004; Garner ir kt., 2005), nes pakinta ir jų mąstymo galimybės taikyti logikos dėsnius bei kurti dėsningumais pagrįstą pasaulėvaizdį. Taigi minėtieji autoriai teigia, kad amžius susijęs su vaiko realybės ir fantazijos supratimu. Šiame darbe taip pat bandysime tai patikrinti taikydami P. W. Garner ir kt. (2005) metodiką keldami hipotezę, jog *vyresniojo amžiaus ikimokyklinukai geriau skiria realybę ir fantaziją nei jaunesnieji.*

Tėvai paprastai praleidžia daug laiko su savo vaikais bei perduoda jiems savo genotipą, tad būtų stebėtina, jei jie neturėtų įtakos savo vaikų kognityviniams vystymuisi ir realybės bei fantazijos suvokimui (Ruffman, Slade, Crowe, 2002). Teigiama, kad tėvai, kurių aukštasis išsilavinimas, daugiau skaito savo vaikams, užsiima su jais ir anksčiau pradeda vaiką ugdyti bei rengti savarankiškam gyvenimui. Mažiau išsilavinę tėvai dažniausiai būna iš mažiau pasiturinčių šeimų, tad didesnę laiko dalį skiria darbui, kad galėtų aprūpinti savo atžalas (Sharon, Woolley, 2004). Taip pat manoma, jog mažiau išsilavinę tėvai rečiau užsiima veikla, susijusia su vaiko mokymu: knygų skaitymu, gamtos ir pasaulio pažini-

mu. Tirdami ikimokyklinio amžiaus vaikų realybės ir fantazijos suvokimą P. W. Garner ir kt. (2005) taip pat nustatė tėvų išsilavinimo ir vaikų realybės/fantazijos suvokimo sąsajas. Remdamiesi šiomis prielaidomis, keliame hipotezę, kad *kuo labiau išsilavinę tėvai, tuo vaikas geriau skiria realybę ir fantaziją*.

Anot A. Griciūtės (2004), moksliniai tyrimai parodė, kad vaiko vieta šeimos socialinėje struktūroje, kurią lemia gimimo eiliškumas šeimoje, gali veikti ne tik asmenybės elgesio stiliaus formavimąsi, bet ir intelekto bei kognityvinių gebėjimų vystymąsi. Gimimo eiliškumas turi įtakos vaiko kognityviniams gebėjimams ir intelektui, o šie gebėjimai susiję su tuo, kaip vaikas skiria realybę ir fantaziją. Jau A. Adleris pastebėjo, jog vaiko gimimo eiliškumas suteikia jam galimybę įgyti vienokį ar kitokį specifinį patyrimą (Адлер, 1997). Pasak A. Griciūtės (2004) ir D. Ecksteino (2000), teigiama, jog pirmagimių beveik visų sričių akademinės žinios – geresnės. Daromos prielaidos, jog čia galbūt svarbiausia, tai jog pirmagimiai išnaudoja didelę dalį šeimos resursų, ir kitiems vaikams lieka vis mažiau laiko, dėmesio ir materialinių išteklių. Pirmagimiai šeimoje atlieka tėvų ir jaunesnių vaikų tarpininkų vaidmenį, ir todėl jie gali daugiau negu kiti vaikai bendrauti su tėvais. Lyginant su vienturčiais, kuriems tėvų dėmesys didesnis ir kuriems nereikia su niekuo konkuruoti dėl materialinių resursų, pirmagimiai turi daugiau galimybių bendrauti ir su broliais bei seserimis. T. Callaghan, P. Rochatas ir A. Lillard (2005) pažymi, kad kai yra daugiau brolių bei seserų, dažnai tarpusavyje žaisdami jie kalba apie savo mintis, išdėsto savo požiūrį į tam tikrus daiktus, reiškinius, ir tai, galima manyti, yra susiję su geresniu fantazijos ir realybės suvokimu. Taigi pateikiame dar dvi hipotezes, jog (1) *pirmagimiai geriau skiria realybę ir fantaziją, nei vienturčiai* bei (2) *pirmagimiai geriau skiria realybę ir fantaziją, nei nepirmagimiai kelių vaikų šeimoje*.

Apibendrinant galima teigti, jog šeimos aplinka susijusi su ikimokyklinuko realybės ir fantazijos suvokimu. Vis dėlto nepaisant nustatytų sąsajų visi autoriai apie tai kalba labai atsargiai, nes yra dar santykinai mažai tai patvirtinančių tyrimų.

Metodika

Tiriamieji. Tyrime dalyvavo 48 Kauno miesto lopšelio-darželio „Girinukas“ vaikai (28 (58,3 proc.) berniukai ir 20 (47,7 proc.) mergaičių). Jauniausiam tyrimo dalyviui buvo 2 metai ir 9 mėn., vyriausiam – 7 metai ir 3 mėn. (amžiaus vidurkis 63,7 mėn.; standartinis nuokrypis, toliau tekste SD, 13,83 mėn.). Atsižvelgiant į amžių tiriamieji buvo suskirstyti į 2 grupes po 24, taikant medianą (65,50 mėn.). Jaunesniųjų grupę sudarė vaikai, kurių amžius 33 – 65 mėn. (amžiaus vidurkis 52,45 mėn., SD = 8,73 mėn.), o vyresniųjų – 66–87 mėnesių amžiaus vaikai (amžiaus vidurkis 75,25 mėn., SD = 6,61 mėn.).

Tyrime dalyvavo tik tie vaikai, kurių tėvai sutiko, jog jų vaikas būtų apklaustas, bei užpildė anketas apie šeimos sociodemografinius duomenis (atsisakė 16,67 proc. tėvelių).

Tiriamųjų pasiskirstymas atsižvelgiant į tėvų išsilavinimą: 18 (37, 5 proc.) abiejų tėvų aukštasis išsilavinimas, 13 (27,1 proc.) vieno tėvų aukštasis išsilavinimas ir 17 (35,4 proc.) abiejų tėvų mažesnis nei aukštasis išsilavinimas.

Tiriamųjų pasiskirstymas atsižvelgiant į gimimo eiliškumą šeimoje: 21 (43,8 proc.) vienturtis, 10 (20,8 proc.) gimę pirmieji, 13 (27,1 proc.) gimę antrieji, 2 (4,2 proc.) gimę tretieji ir 2 (4,2 proc.) dvyniai. Vėliau, kad būtų patogiau apdoroti duomenis, gimimo eiliškumas yra skirstomas į tris kategorijas: 1) vienturtis; 2) pirmagimis; 3) nepirmagimis, gimęs kelių vaikų šeimoje. Nežinoma, kuris iš dvynių gimė pirmasis, todėl jie taip pat priskiriami trečiajai kategorijai. Taigi vienturčių buvo 21 (43,8 proc.), pirmagimių 10 (20,8 proc.), bei nepirmagimių, gimusių kelių vaikų šeimoje – 17 (35,4 proc.)

Tyrimo metodika. Tyrimas su vaikais atliktas remiantis P. W. Garner ir kt. (2005) „**Fantazijos suvokimo**“ metodika, gavus autorės P. W. Garner leidimą.

Stimulinė medžiaga. Šiame tyrime naudojama po 20 fantazijos ir realybės paveiksliukų (žr. priedą), kurie pilotazinio tyrimo metu (Jarašiūnaitė, Milkevičiūtė, 2005) remiantis šios metodikos autorių nurodymais (Garner ir kiti, 2005) buvo atrinkti iš 40 paveiksliukų (20 – realybės ir 20 – fantazijos). Pilotazinio tyrimo metu 10 studentų buvo paprašyti įvertinti balais skalėje nuo 1 (realus) iki 7 (visiškai ne-realus (fantazija), kuri iš 40 situacijų (20 realybės ir 20 fantazijos), vaizduojamų piešiniuose, gali atsitikti realiame gyvenime. Norėta įtraukti stimulus, kurie būtų nedviprasmiški. 20 paveiksliukų, vėliau naudojamų tyrime, sudarė 10 paveiksliukų, kurie fantazijos/realybės skalėje (vidurkis 7,00; SD = 0) buvo gerai įvertinti ir 10 realių paveiksliukų, kurie skalėje (vidurkis 1,00; SD = 0) buvo blogai įvertinti. Fantazijos paveiksliukų pavyzdžiai yra šuniukai, čiuožinėjantys pačiužomis ant ledo, smuiku grojantis katinas, besijuokiantis kiaušinis, ar peliukas važiuojantis automobiliu. Realūs paveiksliukai vaizdavo vaiką, grėbiantį lapus, žvejojantį berniuką, skrendantį lėktuvą ir kt. (žr. priedą).

Tyrimo procedūra. Tyrimas atliktas 2007 m. balandžio mėnesį. Vaikai buvo apklausinėjami asmeniškai ramioje kambaryje dviejų tyrėjų: vienas buvo aktyvusis, kuris bendravo su vaiku, kitas – pasyvusis, kuris fiksavo vaiko atsakymus. Prieš prasidedant vertinimui aktyvusis tyrėjas klabėjosi su

vaiku bendromis įdomiomis vaikui temomis (pvz., mėgstamiausi žaislai, užsiėmimai, svajonės), kad vaikas jaustųsi patogiai, jaukiai.

Parodžius paveikslėlį vaiko buvo prašoma apibūdinti, kas vyksta paveiksliuke. Buvo siekiama įsitikinti, ar vaikas gerai supranta paveikslėlio turinį. Jei vaikas niekaip negalėdavo atpažinti ir pasakyti, kas vyksta paveiksliuke, jam buvo paaiškinama, kas ten vaizduojama, ir tada suteikiama antra galimybė apibūdinti vaizduojamą įvykį. Protokole fiksuojama, ar vaikas iš karto suvokia situaciją, ar ne. Iš 960 apibūdinimų 5,83 proc. vaikai negalėjo pasakyti, kas vaizduojama paveiksliuke, kai piešiniai buvo rodomi pirmą kartą, tačiau tyrėjui paaiškinus jau visi vaikai sugebėjo tai padaryti.

Vėliau vaikų buvo klausama, ar tai, kas pavaizduota paveikslėlyje, gali vykti realiame gyvenime (klausimas: „Ar taip gali iš tikrųjų būti (realiame gyvenime, tikrovėje)?“), ir, nepriklausomai nuo vaiko atsakymo teisingumo, prašoma paaiškinti, iš kur jie tai žino. Užduodamas klausimas: „Iš kur tai žinai?“. Tiriamųjų atsakymai į klausimus vertinami kiekybiškai ir kokybiškai.

Kiekybinis duomenų kodavimas. Vaikų atsakymai į pirmąjį klausimą vertinami „1“, jei atsako „taip“, kad tai, kas vaizduojama tikroviškame paveiksliuke gali atsitikti realiame gyvenime arba „ne“, jei fantastinis įvykis negalėtų atsitikti realiame gyvenime. Kitais atvejais atsakymas vertinamas „0“. Buvo sumuojami atskirai fantazijos ir realių piešinių rezultatų, o vėliau vertinami kartu. Atskirai vertinant realių ir fantazijos paveikslėlių apibūdinimus nustatoma, kaip vaikai supranta realybę ir fantaziją, o paveikslėlių apibūdinimus vertinant kartu – vaikų gebėjimas atskirti realybę nuo fantazijos.

Kokybinis duomenų kodavimas. Vaikų atsakymai į klausimą „Iš kur tai žinai?“, remiantis metodikos autorių nurodymais, koduojami: (1) – nėra paaiškinimų; (2) – nurodomos žinios ar patyrimas (pvz., „nes man taip kartą nutiko“, „nes tai mačiau“); (3) – fantazija/realybė (pvz., „todėl, kad tu negali to daryti realiame gyvenime“); (4) – emocija, jausmas (pvz., „nes man taip atrodo“, „jaučiu taip“); (5) – sapnas (pvz., „todėl, kad aš tai mačiau sapne“); (6) – kita. Šis kintamasis nurodo, kuo remdamiesi vaikai daro sprendimus, nurodydami, ar įvykis, vaizduojamas paveikslėlyje, gali įvykti realiame gyvenime, ar ne. Sumuojama, kiek kartų vaikai pamini kiekvieną kategoriją.

Duomenų kodavimo patikimumui įvertinti buvo prašoma, kad vienas tyrime nedalyvavęs žmogus, susipažinęs su duomenų kodavimo procedūra, užkoduotų vaikų atsakymus į antrąjį klausimą. Antrasis koduotojas kodavo 400 atsakymų. Suderinamumas tarp dviejų koduotojų buvo apskaičiuotas taikant Cohen kappa ir buvo lygus 0,75. Tai rodo gerą duomenų kodavimo patikimumą.

Rezultatai

Prieš tikrinant statistines hipotezes buvo tikrinamas duomenų skirstinys. Remiantis tuo, jog gautų duomenų skirstiniai statistiškai reikšmingai skiriasi nuo normaliojo, skirtumams tarp grupių nustatyti buvo taikomi neparamestriniai kriterijai.

Hipotezei, jog vyresniojo amžiaus ikimokyklinukai geriau skiria realybę ir fantaziją nei jaunesnieji, patikrinti buvo taikomas neparamestrinis Mann-Whitney kriterijus. Vaikų fantazijos ir realybės suvokimo palyginimas dviejose amžiaus grupėse pateiktas 1 lentelėje.

Tyrimo rezultatai rodo, jog vyresniojo amžiaus ikimokyklinukai geriau nei jaunesnieji ($p < 0,05$) suvokia tiek fantaziją, tiek realybę ir geriau geba skirti fantastinius įvykius nuo realių. Taigi hipotezė, kad vyresniojo amžiaus ikimokyklinukai geriau skiria realybę ir fantaziją nei jaunesni, buvo patvirtinta.

Nustatę statistiškai reikšmingą dviejų amžiaus grupių skirtumą taikydami Spearmeno koreliacijos koeficientą pabandėme patikrinti realybės bei fantazijos skyrimo ir amžiaus sąsajų stiprumą. Buvo nustatytas 0,44 stiprumo patikimas teigiamas amžiaus bei fantazijos ir realybės skyrimo ryšys. Tai taip pat rodo, kad vyresniojo amžiaus ikimokyklinukai geriau geba diferencijuoti realius gyvenimo įvykius nuo fantazijų.

Tiriant vaikų realybės ir fantazijos suvokimą labai svarbu atsižvelgti į argumentus, nes vaikas gali teisingai suskirstyti įvykius į realias ar fantazijos kategorijas, tačiau galbūt jis klaidingai tai aiškina. Tyrimo metu taip pat buvo siekiama išsiaiškinti, kuo remiasi vaikai skirdami fantaziją ir realybę.

Ikimokyklinukų argumentų, nurodančių, iš kur jie žino, ar vienas arba kitas įvykis vaizduojamas paveikslėlyje galėtų įvykti realiame gyvenime, pasiskirstymas dviejose amžiaus grupėse pateiktas 1 paveiksle. Iš visų vaikų pateiktų 960 atsakymų, net 627 (65,4 proc.) buvo žinios ar patyrimas. Mažiausiai vaikai savo atsakymus argumentavo teigdami, jog sapnavo, ir dėl to šis įvykis gali ar negali įvykti realiame gyvenime (6 atsakymai (0,6 proc.)). Kategoriją „kita“, kur vaikai taip pat pateikė nemažai atsakymų (77 atsakymai (8 proc.)), daugiausiai sudarė vaikų argumentai, jog jie vieną ar kitą įvykį matė per televiziją, jiems apie tai pasakojo mama, tėtis ar močiutė bei beprasmiški paaiškinimai.

Lyginant skirtingo amžiaus vaikų atsakymus atsižvelgiant į tai, kuo remdamiesi jie sprendžia ar paveikslėlyje pavaizduota situacija gali vykti realiame gyvenime, taikytas Mann – Whitney kriterijus. Duomenų analizė parodė, jog tik trečiosios kategorijos, t. y. fantazija/realybė, paminėjimas statistiškai

reikšmingai skiriasi jaunesniojo ir vyresniojo amžiaus ikimokyklinukų grupėse ($U=0,014$; $p < 0,05$). Stebima tendencija, jog jaunesniojo amžiaus ikimokyklinukai daugiau remiasi žiniomis ar patyrimu nei vyresnieji ($U=0,062$; $0,05 < p < 0,1$).

Vienas tyrimo uždavinių buvo atskleisti ikimokyklinio amžiaus vaikų realybės ir fantazijos suvokimo sąsajas su šeimos aplinka. Visų pirma norint patikrinti šias sąsajas, turėjome nustatyti, ar tyrime taikomos šeimos aplinkos charakteristikos nesiskiria priklausomai nuo amžiaus. Radę statistškai patikimų skirtumų negalėtume patikrinti hipotezių apie šeimos aplinkos įtaką skiriant fantaziją ir realybę, nes nesugebėtume kontroliuoti šalutinio kintamojo – amžiaus, kuris yra svarbus. Palyginus šeimos charakteristikas dviejose amžiaus grupėse statistškai patikimų skirtumų nerasta ($p > 0,05$), todėl toliau nagrinėjamos fantazijos ir realybės supratimo sąsajos su šeimos aplinkos veiksniais neskirstant vaikų į grupes pagal amžių.

Remiantis literatūros šaltinių analize buvo keliami hipotezė, kad *kuo labiau išsilavinę tėvai, tuo vaikas geriau skiria realybę ir fantaziją*. Šiai hipotezei patikrinti buvo taikomas Kruskal-Wallis kriterijus. Vaikų, kurių tėvai skirtingai išsilavinę, fantazijos ir realybės supratimo palyginimas pateikiamas 2 lentelėje.

Atlikta statistinė analizė parodė, jog nors realybės ir fantazijos skyrimo įverčiai yra šiek tiek didesni tų vaikų, kurių abiejų tėvų aukštasis išsilavinimas negu tų, kurių tėvų išsilavinimas mažesnis nei aukštasis, vis dėlto atsižvelgiant į visus fantazijos ir realybės skyrimo rodiklius ($p > 0,05$) statistškai patikimo skirtumo nėra. Taigi hipotezė, jog *kuo labiau išsilavinę tėvai, tuo vaikas geriau skiria realybę ir fantaziją*, nepasitvirtino.

Lyginant vaikų, kurių abiejų tėvų išsilavinimas aukštasis, kurių vieno tėvų aukštasis išsilavinimas ir vaikų, kurių abiejų tėvų išsilavinimas mažesnis nei aukštasis, atsakymus atsižvelgiant į tai, kuo remdamiesi jie sprendžia, ar paveikslėlyje vaizduojama situacija gali vykti realiame gyvenime, taikytas Kruskal-Wallis kriterijus. Ikimokyklinukų argumentų, nurodančių, iš kur jie žino, jog vienas ar kitas įvykis, vaizduojamas paveikslėlyje, galėtų įvykti realiame gyvenime, pasiskirstymas tėvų išsilavinimo grupėse pateikiamas 2 paveiksle. Duomenų analizė parodė, jog tėvų išsilavinimas nesusijęs su vienokių ar kitokių argumentų pateikimu.

Trečioji hipotezė buvo keliami tikintis, jog gimimo eiliškumas yra susijęs su tuo, kaip ikimokyklinio amžiaus vaikai skiria realybę nuo fantazijos. Buvo tikimasi, jog *pirmagimiai turėtų geriau skirti realybę ir fantaziją nei vienturčiai*. Hipotezei patikrinti buvo taikomas Mann-Whitney kriterijus. Pirmagimių ir vienturčių vaikų fantazijos ir realybės supratimo palyginimas pateiktas 3 lentelėje. Nei pagal vieną fantazijos ir realybės skyrimo rodiklį ($p > 0,05$) tyrimo rezultatai neparodė statistškai reikšmingo skirtumo.

Remiantis literatūros šaltinių analize, buvo keliami hipotezė, jog *pirmagimiai geriau skiria realybę ir fantaziją nei nepirmagimiai, gimę kelių vaikų šeimoje*. Šiai hipotezei tikrinti taip pat buvo taikomas Mann-Whitney kriterijus. Pirmagimių ir nepirmagimių, gimusių kelių vaikų šeimoje vaikų fantazijos ir realybės supratimo palyginimas pateiktas 4 lentelėje. Vis dėlto lyginant pirmagimių ir nepirmagimių, gimusių kelių vaikų šeimoje atsakymus, skiriant realybę ir fantaziją, nei vieno fantazijos ir realybės skyrimo rodiklio ($p > 0,05$) statistškai reikšmingo skirtumo nėra.

Ikimokyklinukų argumentų, nurodančių, iš kur jie žino, jog vienas ar kitas įvykis, vaizduojamas paveikslėlyje, galėtų įvykti realiame gyvenime, pasiskirstymas gimimo eiliškumo grupėse pateikiamas 3 paveiksle. Lyginant vaikų atsakymus atsižvelgiant į tai, kuo remdamiesi jie sprendžia, jog paveikslėlyje pavaizduota situacija gali vykti realiame gyvenime, tiek tarp pirmagimių ir vienturčių, tiek tarp pirmagimių ir nepirmagimių, gimusių kelių vaikų šeimoje, taikytas Mann-Whitney kriterijus. Duomenų analizė parodė, jog pirmagimiai daug dažniau remiasi žiniomis ar patyrimu nei vienturčiai arba nepirmagimiai, gimę kelių vaikų šeimoje ($\chi^2 = 8,60$; $p < 0,05$).

Taigi, kaip matome, hipotezės, jog *pirmagimiai geriau skiria realybę ir fantaziją nei vienturčiai* bei *nepirmagimiai, gimę kelių vaikų šeimoje*, taip pat nepasitvirtino. Vis dėlto analizuojant tyrimo metu gautus duomenis buvo pastebėta, jog pirmagimiai savo atsakymus dažniau grindė žiniomis ar patyrimu nei vienturčiai ar nepirmagimiai, gimę kelių vaikų šeimoje.

Rezultatų aptarimas

Tyrimo metu nagrinėjant, kaip ikimokyklinio amžiaus vaikai skiria realybės ir fantazijos pasaulius bei kaip tai yra susiję su šeimos aplinka, pastebėjome, jog iš nagrinėtų trijų veiksnių – amžiaus, tėvų išsilavinimo ir vaiko gimimo eiliškumo šeimoje, tik vienas veiksnys – amžius – yra svarbus vaikams suvokiant realybę ir fantaziją.

Tyrimo rezultatai rodo, jog vyresniojo amžiaus ikimokyklinukai geriau nei jaunesnieji suskirsto stimulinėje medžiagoje vaizduojamus įvykius į dvi kategorijas – realybę ir fantaziją. Vaikų argumentai,

nurodantys, iš kur jie žino, jog vienas ar kitas paveiksle vaizduotas įvykis yra priskiriamas realybei ar fantazijai, taip pat rodo, kad vyresniojo amžiaus ikimokyklinukai dažniau išsako fantazijos/realybės argumentą, t. y. jog tam tikras įvykis negali atsitikti realiame gyvenime. Argumentuodami savo pasirinkimą vyresniojo amžiaus dažniau nei jaunesnieji ikimokyklinukai teigėdavo: „*Taip nebūna realiam gyvenime, tikrai*“, „*Nes taip tikrai nebūna*“. Tyrimo rezultatai leidžia teigti, jog vyresniojo amžiaus vaikai jau turi geriau įtvirtintas žinias apie vieną ar kitą įvykį, ir jie geriau skiria realybę bei fantaziją nei jaunesnieji ikimokyklinukai. Tai atitinka T. Sharon ir J. D. Woolley (2004), J. D. Woolley ir kt. (2004) bei P. W. Garner ir kt. (2005) atliktų tyrimų rezultatus.

Analizuojant vaikų argumentus buvo pastebėta tam tikrų skirtumų lyginant su P. W. Garner ir kt. (2005) tyrimo rezultatais. Šių autorių atliktame tyrime dauguma vaikų neatsakė, iš kur jie žino, kad vienas ar kitas įvykis vaizduojamas paveikslėliuose gali atsitikti realiame gyvenime. Mūsų atliktame tyrime priešingai – vaikų, nepateikusių argumentų, buvo daug mažiau. Fantazijos/realybės argumentą minėtų autorių atliktame tyrime pateikė labai nedaug tiriamųjų, o mūsų atliktame tyrime šių argumentų buvo daugiau. Amžius yra svarbus veiksnys vaikams suvokiant realybę ir fantaziją, todėl galima manyti, jog šiuos skirtumus lėmė tai, jog mūsų atliktame tyrime dalyvavo šiek tiek vyresnio amžiaus vaikai (amžiaus vidurkis 63,7 mėn.) nei P. W. Garner ir kt. tyrime (amžiaus vidurkis 53,44 mėn.).

Jei vaikas negali argumentuoti, kodėl jis priskyrė įvykį vienai ar kitai kategorijai, arba savo priskyrimą aiškina tuo, jog matė sapne, arba jaučia, tai rodo, kad jis spėlioja ir nėra dar įvertinęs, kurio informacijos šaltinio pateiktos žinios apie pasaulį yra teisingos ir patikimos. Aiškinimas, kad atsakymai susiję su asmeniniu patyrimu rodo, jog vaikas remiasi tuo, ką pats patyrė, matė. Pavyzdžiui, penkerių metų berniukas teigė, jog: „*Dinozauras gali žaisti kamuoliu, nes kartą su dinozauru žaidžiau kieme krepšini*“. Kitas ketverių metų berniukas teigė: „*Mačiau kaip šuo važiavo dviračiu, tik be raudonos lemputės*“. Kas įdomiausia, vaikai pasakoja tas istorijas įsitikinę, jog tikrai taip buvo nutikę. Viena penkiametė tvirtino, jog: „*Meškos kaip ir žmonės miške atsisėda prie stalo pietauti*“. Ji sakė mačiusi tai ne kartą ir net vienai meškai padėjusi užsidėti kepurę ant galvos, kai ši nukrito. Mūsų atliktame kaip ir P. W. Garner bei kt. (2005) tyrime ikimokyklinukai dažniausiai nurodydavo patyrimo argumentą. Taip pat mūsų tyrimo rezultatai rodo tendenciją, jog jaunesnio amžiaus ikimokyklinukai dažniau nei vyresnieji nurodo šį argumentą, todėl galima tikėtis, kad jei tyrimas būtų atliktas su didesne tiriamųjų imtimi, šis skirtumas taip pat būtų statistiškai reikšmingas. Vadinasi, galima pasakyti, jog tai, kaip vaikai argumentuoja, kur paveiksluose realybė, o kur fantazija, taip pat rodo, kad amžius yra svarbus veiksnys vaikams suvokiant realybę ir fantaziją, nes jų mąstymo galimybės, kurios, anot J. Piaget, yra nulemtos vaiko tam tikru raidos momentu turimų kognityvinių galių, lemia, kaip vaikas supras, kas gali vykti realiam, o kas – tik fantazijų pasaulyje.

Tyrimo metu taip pat pastebėta, jog kai kurie vaikai teisingai paveiksliuką priskiria kategorijai – realybė ar fantazija, tačiau aiškindami savo pasirinkimą pateikia keistus argumentus. Pavyzdžiui, „*Peliukai neturi skėčio, negali nusipirkti, nes neturi pinigų*“, „*Peliukas nemoka važiuoti mašina, nes nėra mokintojų*“, „*Dinozauras negali žaisti krepšinio, nes neturi krepšinio rūbų*“ ir kt. Taigi ikimokyklinio amžiaus vaikams sunku teisingai įsisavinti keletą informacijos šaltinių, kurie paremia jų įsitikinimus apie tai, kas realu ir tikra, nors tai gerėja su amžiumi. Tai patvirtina ir šio tyrimo rezultatai. O taip pat nustatant, ar vaikas skiria realybės ir fantazijų pasaulius, būtina įvertinti, kaip jis argumentuoja įvykio priskyrimą kategorijai – realu ar nerealiam. Tik logiškas vaiko argumentavimas, kodėl įvykis yra realus ar ne, gali atskleisti, jog jis išmoko skirti realų pasaulį nuo fantazijos.

Kiek netikėti tyrimo rezultatai, jog tėvų išsilavinimas bei gimimo eiliškumas nesusiję su vaiko realybės ir fantazijų supratimu. P. W. Garner ir kt. (2005) tyrime buvo nustatyta, kad kuo labiau išsilavinę tėvai, tuo vaikas geriau skiria realybę ir fantaziją. Mūsų tyrimas to nepatvirtino. Galima manyti, jog mūsų kultūrinėje aplinkoje gali būti saviti tėvų išsilavinimo ir tėvų elgesio su vaiku sąsajų ypatumai, todėl aplinkos, kurią vaiko raidai sudaro skirtingo išsilavinimo tėvai Lietuvoje, ir tėvų išsilavinimo bei vaiko realybės ir fantazijos suvokimui analizuoti, reikėtų detalesnių tolesnių studijų.

T. Callaghan ir kt. (2005) tyrime brolių ir seserų turėjimas buvo susijęs su geresniais vaiko kognityviniais gebėjimais, tačiau mūsų tyrime nebuvo stebimos vaiko gimimo eiliškumo šeimoje ir realybės bei fantazijos suvokimo sąsajos. Mums tik pavyko nustatyti, kad pirmagimiai daug dažniau nei vienturčiai savo atsakymus siejo su patyrimu. Remiantis D. Ecksteinu (2000), tai galima paaiškinti tuo, jog gimus broliui ar seseriai, pirmagimiai turi išmokti būti savarankiškesni, pratinasi patys pažinti pasaulį, nes tėvai tiek šiems neskiria dėmesio kaip anksčiau, kai tuo tarpu vienturčiai visada išlieka šeimos dėmesio centre. Vis dėlto tyrimų šioje srityje yra gana nedaug, ir būtų įdomu tai patikrinti esant didesniai tiriamųjų skaičiui.

P. W. Garner ir kt. (2005) pastebėjo, jog kalba taip pat teigiamai susijusi su vaikų fantazijos suvokimu. Nors šiame tyrime kalbos įtaka ikimokyklinukų realybės ir fantazijos suvokimui nebuvo tirta, pastebėta, jog vaikai, kurių prastesni kalbiniai gebėjimai, sunkiau atlieka „Fantazijos supratimo“ užduo-

tis. Jiems reikia daugiau laiko atsakymams, kartais reikia pakartoti klausimą. Taigi ateityje atliekant tokių tipų tyrimus reikėtų atsižvelgti ir į vaikų kalbos gebėjimus.

Šis tyrimas papildė kitus iki šiol negausius tyrimus, kuriuose bandyta rasti vaikų realybės ir fantazijos suvokimo bei šeimos aplinkos sąsajas. Ikimokyklinuko pasaulio sampratą, be šeimos ir bendraamžių, formuoja informacija patenkanti iš televizijos, kompiuterio, knygų. Būtų įdomu patikrinti, kaip ši informacija susijusi su ikimokyklinio amžiaus vaikų realybės ir fantazijos supratimu. Taip pat dar nėra žinoma, ar fantazijos suvokimas padeda vaikams elgtis kompetentingai esant tam tikroms situacijoms bendraujant su kitais asmenimis; o gal vaikai geriau skiria realybę ir fantaziją, nes turi daugiau socialinių gebėjimų (Garner ir kt., 2005). Atlikto tyrimo rezultatai gali būti pagrindas kitiems tolesniems ikimokyklinio amžiaus vaikų realybės ir fantazijos supratimo tyrinėjimams.

Išvados

1. Amžius yra svarbus veiksnys mažiems vaikams suvokiant, kas yra realus, o kas – fantazijų pasaulis: vyresniojo amžiaus ikimokyklinukai geriau skiria realybę ir fantaziją nei jaunesnieji.

2. Norint išsiaiškinti, ar vaikas skiria realybės ir fantazijos pasaulius, būtina įsitinkinti ne tik tuo, ar jis teisingai priskiria tam tikrus įvykius realybės ar fantazijos kategorijoms, bet taip pat ar teisingai argumentuoja savo pasirinkimą. Tai rodo, ar vaikas jau yra įgijęs tvirtų žinių apie tai, kas realu, o kas – ne.

3. Ateityje reikėtų detalesnių studijų, atskleidžiančių šeimos aplinkos įtaką vaiko realybės ir fantazijos suvokimui.

Literatūra

1. Bower, Br. Imagination gets its due as a real-world thinking tool. *Science News*. 2005, Vol. 167. No. 13, p. 200–202.
2. Callaghan, T.; Rochat, P.; Lillard A. Synchrony in the Onset of Mental State Reasoning: Evidence From 5 Cultures. *Psychological Science*. 2005, Vol. 16, No. 5, p. 378–384.
3. Chandler, D. Children's Understanding of What Is "Real" on Television: a Review of the Literature. *Journal of Educational Media*. 1997. Vol. 23. No. 1, p. 65–80.
4. Chasiotis, A.; Kiessling, F.; Hofer, J. Theory of mind and inhibitory control in three cultures: Conflict inhibition predicts false belief understanding in Germany, Costa Rica and Cameroon. *International Journal of Behavioral Development*. 2006. Vol. 30. No. 3, p. 249–260.
5. Eckstein, D. Empirical Studies Indicating Significant Birth-Order-Related Personality Differences. *Journal of Individual Psychology*. 2000. Vol. 56. Issue 4, p. 481–494.
6. Garner, P. W.; Currenton, S.; Taylor, K. Predictors of Mental State Understanding in Preschoolers of varying Socioeconomic Backgrounds. *International Journal of Behavioral Development*. 2005. Vol. 29. No. 4, p. 271–281.
7. Gleason, T. R. Imaginary companions and peer acceptance. *International Journal of Behavioral Development*. 2004. Vol. 28. No. 3, p. 204–209.
8. Griciūtė, A. 6–12 metų vaikų gimimo eiliškumo poveikis kognityvinių sugebėjimų formavimuisi ir mokymosi pažangumui. *Ugdymo psichologija*. 2004. Nr. 11–12, p. 26–32.
9. Lewis, C.; Carpendale, J. I. M. Social Cognition. In P. K. Smith C. Hart (Eds.). *The handbook of social development*. Oxford: Blackwell. 2002, p. 375–393.
10. Piaget, J. *The Psychology of Intelligence*. London: Routledge, 2001.
11. Ruffman, T.; Slade, L.; Crowe, E. The Relation between Children's and Mother's Mental State Language and Theory of Mind Understanding. *Child Development*. 2002. Vol. 73. No. 3, p. 734–751.
12. Schickedanz, A. J.; Hansen, K.; Forsyth, D. P. *Understanding children*. California: Mayfield Publishing Company. 1989, p. 333–340.
13. Sharon, T.; Woolley, J. D. Do monsters dream? Young children's understanding of the fantasy/reality distinction. *British Journal of Developmental Psychology*. 2004. Vol. 22. No. 2, p. 293–310.
14. Skolnick, D.; Bloom, P. What does Batman think about SpongeBob? Children's understanding of the fantasy/fantasy distinction. *Cognition*. 2005. Vol. 101, p. B9–B18.
15. Subbotsky, E. Magical thinking - reality or illusion? *The Psychologist*. 2004. Vol. 17. No. 6, p. 336–339.
16. Subbotsky, E. Magical thinking in judgments of causation: Can anomalous phenomena affect ontological causal beliefs in children and adults? *British Journal of Developmental Psychology*. 2004. Vol. 22. No. 1, p. 123–152.
17. Wooley, J. D.; Reet, J. V. Effects of Context on Judgments Concerning the Reality Status of Novel Entities. *Child Development*. 2006. Vol. 77. No. 6, p. 1778–1793.
18. Woolley, J. D. The Fantasy/Reality Distinction Revisited: The Case of Imaginary Companions. *Social Development*. 2003. Vol. 12. No. 4, p. 622–625.

19. Woolley, J. D. Thinking about Fantasy: Are Children Fundamentally Different Thinkers and Believers from Adults? *Child Development*. 1997. Vol. 68. No. 6, p. 991–1011.
20. Woolley, J. D.; Berger, E. A.; Markman, A. B. A visit from the Candy Witch: factors influencing young children's belief in a novel fantastical being. *Developmental Science*. 2004. Vol. 7. No. 4, p. 456–468.
21. Адлер, А. Наука жить. Киев: Port – Royal. 1997, с. 286.

THE RELATION BETWEEN PRE-SCHOOLERS' FANTASY AND REALITY UNDERSTANDING AND FAMILY BACKGROUND

Dr. Saulė Raižienė

Mykolas Romeris University

Student Gabija Jarašiūnaitė

Vytautas Magnus University

Summary

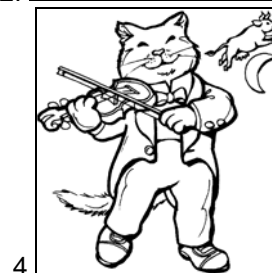
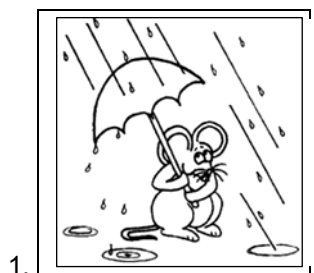
This paper analyzes if pre-schoolers can distinguish fantasy from reality and what factors influence it. Garner, Curenton, Taylor (2005) method was used in this study. The participants were 48 pre-schoolers aged from 2 years and 9 months old till 7 years and 3 months old. We tried to evaluate if they could distinguish the events which happen in the real world and which happen only in fantasy and what arguments they use when giving their explanation. The study shows that age is an important factor in fantasy-reality understanding. Older pre-schoolers make fewer mistakes when making the decision on what is real and what is fantasy. Also, they more often give a right explanation about their decision, what shows that they have already gained strong knowledge about what is real in life and what is only a fantasy. In this study family background, like parents' education and children's birth order, was also analyzed, but it was not related with children's fantasy-reality understanding.

Keywords: fantasy-reality distinction, pre-schoolers, parents' education, birth order.

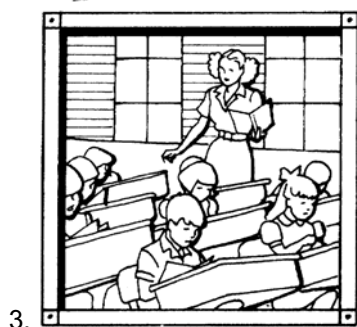
PRIEDAS

Tyrimo stimulinės medžiagos pavyzdžiai

Fantazijos paveikslų pavyzdžiai

Realybės paveikslų pavyzdžiai

1 lentelė. Vaikų fantazijos ir realybės suvokimo palyginimas dviejose amžiaus grupėse

Fantazijos ir realybės skyrimo rodikliai	Vidutiniai rangai		Statistinis rodiklis
	Vyresniojo amžiaus ikimokyklinukai	Jaunesniojo amžiaus ikimokyklinukai	Mann – Whitney (U) testas
Fantazijos suvokimas	29,31	19,69	172,50**
Realybės suvokimas	27,71	21,29	211,00**
Fantazijos ir realybės skyrimas	30,48	18,52	144,50**

** p<0,05

2 lentelė. Vaikų, kurių tėvų išsilavinimas skiriasi, fantazijos ir realybės suvokimo palyginimas

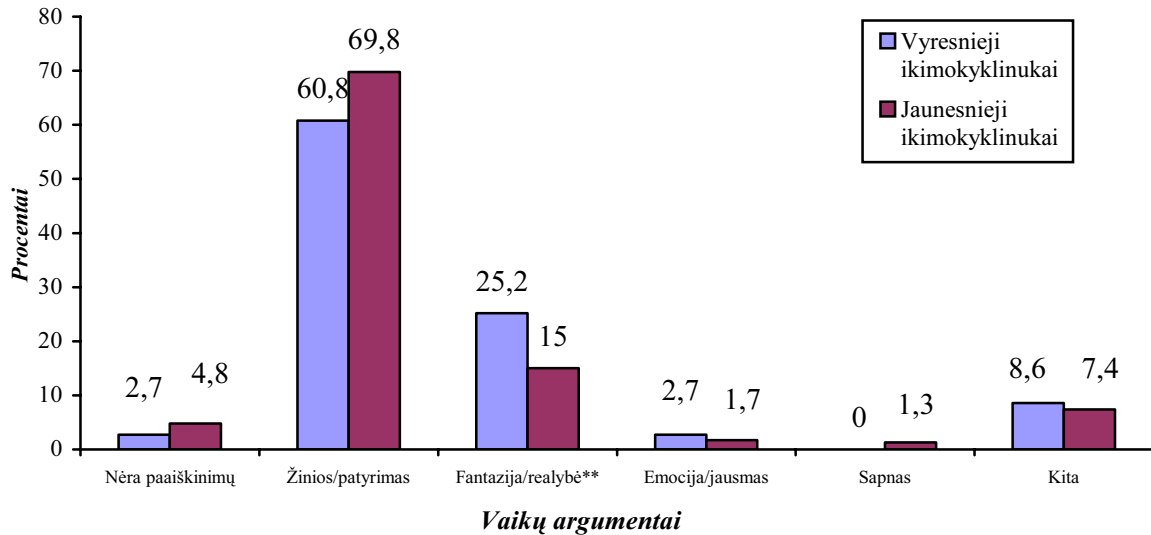
Fantazijos ir realybės skyrimo rodikliai	Vidutiniai rangai			Statistinis rodiklis
	Abiejų tėvų aukštasis išsilavinimas	Vieno iš tėvų aukštasis išsilavinimas	Abiejų tėvų mažesnis nei aukštasis išsilavinimas	Kruskall Wallis, χ^2
Fantazijos suvokimas	25,14	27,12	21,82	1,14
Realybės suvokimas	24,39	25,65	23,74	0,28
Fantazijos ir realybės skyrimas	25,56	26,65	21,74	1,09

3 lentelė. Pirmagimių ir vienturčių vaikų fantazijos ir realybės suvokimo palyginimas

Fantazijos ir realybės skyrimo rodikliai	Vidutiniai rangai		Statistinis rodiklis
	Pirmagimiai	Vienturčiai	Mann – Whitney (U) testas
Fantazijos suvokimas	16,1	15,95	104
Realybės suvokimas	16,45	15,79	100,5
Fantazijos ir realybės skyrimas	16,2	15,9	103

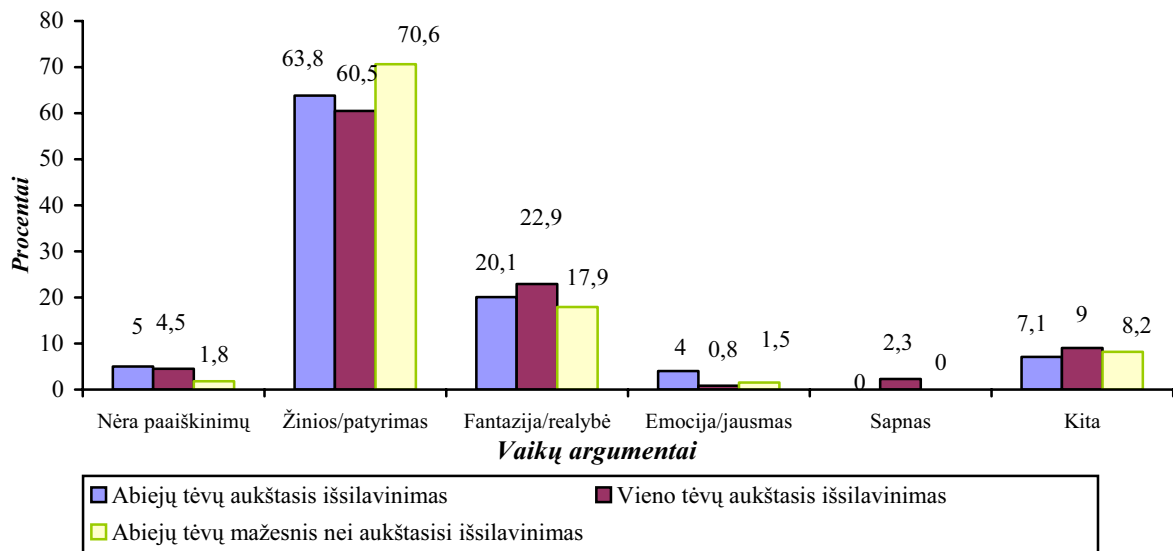
4 lentelė. Pirmagimių ir nepirmagimių, gimusių kelių vaikų šeimoje, fantazijos ir realybės suvokimo palyginimas

Fantazijos ir realybės skyrimo rodikliai	Vidutiniai rangai		Statistinis rodiklis
	Pirmagimiai	Gimę nepirmagimiai kelių vaikų šeimoje	Mann – Whitney (U) testas
Fantazijos suvokimas	13,8	14,12	83
Realybės suvokimas	16,4	12,59	61
Fantazijos ir realybės skyrimas	14,95	13,44	75,5

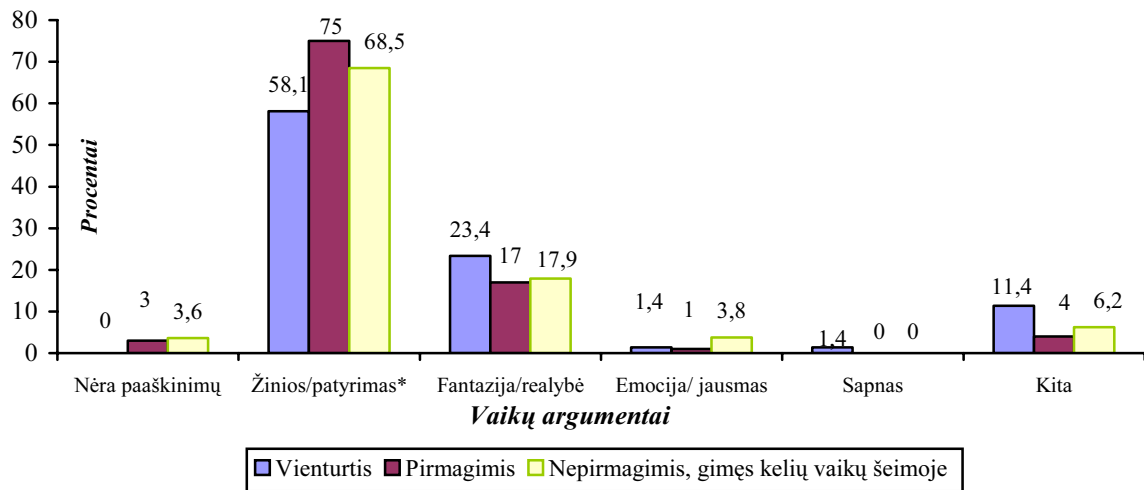

*0,05<p<0,1; **p<0,05

1 pav. Ikimokyklinukų argumentų, nurodančių, iš kur jie žino, jog vienas ar kitas įvykis, vaizduojamas paveikslėlyje, galėtų įvykti realiame gyvenime, pasiskirstymas dviejose amžiaus grupėse

2 pav. Ikimokyklinukų argumentų, nurodančių, iš kur jie žino, jog vienas ar kitas įvykis, vaizduojamas paveikslėlyje, galėtų įvykti realiame gyvenime, pasiskirstymas tėvų išsilavinimo grupėse

* $p < 0,05$

3 pav. Ikimokyklinukų argumentų, nurodančių, iš kur jie žino, jog vienas ar kitas įvykis, vaizduojamas paveikslėlyje, galėtų įvykti realiame gyvenime, pasiskirstymas gimimo eiliškumo grupėse